

دکتر کامران طارمی*

تحلیلی بر نقش موشک‌های بالستیک در دکترین دفاعی ایران

چکیده:

این مقاله نقش موشک‌های بالستیک را در دکترین دفاعی ایران مورد بررسی قرار می‌دهد؛ در مورد سناریوهایی که در قالب آنها این موشکها ممکن است مورد استفاده قرار گیرند به بحث می‌پردازد و اثرات دکترین دفاعی ایران را بر نحوه توسعه این موشکها در آینده مورد کنکاش قرار می‌دهد. در این مقاله تلاش بر آن است که نشان داده شود تأکید دکترین دفاعی ایران بر بازدارندگی متعارف و نیز جنگ نامتقارن به همراه عقب‌ماندگی تکنولوژیک و محدودیت‌های مالی ایران را به سمت تلاش مجددانه‌ای برای ایجاد صنایع موشکی مستقل سوق داده است. در خاتمه اینگونه نتیجه‌گیری می‌شود که فعالیت‌های صنایع موشکی ایران در آینده متمرکز بر افزایش برد و دقت موشکهای بالستیک خواهد بود. همزمان ایران تلاش خواهد نمود تا تکنولوژی لازم برای ساخت موشکهای بالستیک با سوخت جامد را به دست آورد.

واژگان کلیدی:

ایران، امنیت ملی، موشکهای بالستیک، آمریکا، اسرائیل، خلیج فارس، جنگ نامتقارن

* استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

از این نویسنده تاکنون مقالات زیر در مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی منتشر شده است:

«بررسی ریشه‌های پیدایش رابطه حامی - پیرو میان آمریکا و عربستان در دوران جنگ جهانی دوم»، سال ۷۸،

شماره ۴۵ - «تحلیلی بر سیاست‌های امنیت ملی ایران در قبال منطقه خاورمیانه در دوران حکومت محمدرضا

پهلوی ۱۹۷۹-۱۹۶۲»، سال ۷۹، شماره ۴۹.

مقدمه

سه دهه پایانی قرن گذشته شاهد گسترش به کارگیری موشک‌های بالستیک در میان کشورهای در حال توسعه بوده است. این کشورها ابتدا این موشک‌ها را به طور کامل از خارج وارد می‌کردند. اما پس از مدتی موفق شدند به مرحله اصلاح این موشک‌ها برسند و اکنون بسیاری از آنها در مرحله طراحی و ساخت تقریباً مستقل این موشک‌ها هستند. از این رو در حال حاضر بیش از بیست کشور در حال توسعه از وجود موشک‌های بالستیک در زرادخانه‌های خود بهره می‌برند (۱) و این عدد در حال افزایش است. به این ترتیب موشک‌های بالستیک که زمانی تنها در انحصار معدودی از قدرت‌های بزرگ بودند امروزه مانند هواپیماهای جنگی در ارتش‌های بسیاری از کشورهای در حال توسعه به کار برده می‌شوند.

ورود موشک‌های بالستیک به کشورهای در حال توسعه پیامدهای استراتژیک مهمی هم در سطح منطقه‌ای و هم در سطح بین‌المللی به دنبال داشته است. مهم‌ترین آنها کاهش اهمیت جغرافیا است. برای ورود به جنگ دیگر لازم نیست تا کشورهای جهان سوم لزوماً هم‌مرز باشند. این توانایی تازه به دست آمده به این کشورها امکان می‌دهد تا قدرت نظامی خود را در حوزه‌ای بسیار فراتر از مرزهای خود اعمال نمایند. از این رو از یک سو احتمال بروز درگیری نظامی و از سوی دیگر دامنه درگیری‌ها افزایش یافته است. حملات موشکی عراق به اسرائیل در جنگ خلیج فارس در سال ۱۹۹۱-۱۹۹۰ برای نخستین بار تصویری اجمالی از توانایی‌های نظامی که موشک‌های بالستیک در اختیار کشورهای کوچک قرار می‌دهند را پیش چشم جهانیان قرار داد. علاوه بر این، با توجه به نرخ سریع افزایش برد موشک‌های بالستیک ظرف چند سال آینده کشورهای جنوب این قدرت را خواهند یافت که بتوانند خاک کشورهای شمال را مورد حمله قرار دهند. (۲) این بدان معنی است که برای نخستین بار در طول تاریخ معاصر جنگ بین کشورهای شمال و جنوب صرفاً در خاک کشورهای جنوب صورت نگرفته بلکه به قلمرو کشورهای شمال نیز گسترش خواهد یافت. همین چشم‌انداز سبب ایجاد هراس در کشورهای شمال شده و تلاش برای دستیابی به یک سیستم دفاع ضد موشکی مؤثر را تسریع کرده است. (۳) دیگر آنکه قرار گرفتن هر چه افزون‌تر تکنولوژی هدایت دقیق موشک‌های بالستیک در اختیار کشورهای در حال توسعه به این معنی است که به زودی موشک‌های این کشورها توانایی حمله به اهداف کوچک را نیز به دست خواهند آورد و تنها ابزاری برای ایجاد وحشت در میان غیرنظامیان نخواهند بود. (۴) تحقق این امر کاربرد نظامی موشک‌های بالستیک را به طور

تصاعدی افزایش خواهد داد. آخر آنکه اهمیت گسترش موشک‌های بالستیک هنگامی کامل آشکار می‌گردد که این امر را در چهارچوب گسترش سلاح‌های کشتار جمعی در کشورهای در حال توسعه مورد بررسی قرار دهیم. موشک‌های دقیق و با برد بلند وسیله مناسبی برای رسانیدن سلاح‌های کشتار جمعی این کشورها به اهداف مورد نظر خواهند بود.

علی‌رغم اهمیت تکثیر موشک‌های بالستیک تا اوایل دهه ۱۹۹۰ پیمادهای استراتژیک این امر از سوی محافل علمی مورد توجه کافی قرار نگرفت. اشتغال قدرت‌های بزرگ به جنگ سرد دلیل اصلی این امر بود. با پایان آن مجال بیشتری در کشورهای توسعه‌یافته برای توجه به تهدیدات جدیدی که از سوی کشورهای جنوب متوجه آنان است من جمله خطر موشک‌های بالستیک فراهم شده است. (۵) استفاده عراق از موشک‌های بالستیک بر علیه آمریکا، و متحدین آن به خصوص اسرائیل در جریان جنگ دوم خلیج فارس نیز در جلب توجه بیشتر به این موضوع نقش مهمی داشت.

در هیچ نقطه‌ای از دنیا تکثیر و گسترش موشک‌های بالستیک به سرعت و گستردگی منطقه خلیج فارس نبوده است. موشک‌های بالستیک وارد زرادخانه تمام کشورهای بزرگ این منطقه شده و حداقل در دو جنگ به‌طور گسترده‌ای مورد استفاده قرار گرفته‌اند. نظر به اینکه خلیج فارس هم‌اکنون نزدیک به ۴۱ درصد نفت صادراتی جهان را تأمین می‌نماید، رقمی که پیش‌بینی می‌شود در سال ۲۰۲۰ به ۵۶ درصد برسد. (۶) نگرانی عمیقی وجود دارد که در صورت بروز جنگ موشک‌های بالستیک این امکان را در اختیار کشورها متخاصم قرار دهند که صدمات سنگینی به تأسیسات نفتی یکدیگر وارد آورده و سبب بروز یک بحران اقتصادی جهانی گردند. یکی از کشورهایی که در پیشرفت موشکی گوی سبقت را از سایر کشورهای خلیج فارس ربوده و بعد از اسرائیل تبدیل به دومین قدرت موشکی خاورمیانه گشته است، ایران است. این مقاله نقش موشک‌های بالستیک را در چهارچوب دکترین دفاعی ایران مورد بررسی قرار می‌دهد. تلاش بر آن است که نشان داده شود که تأکید دکترین دفاعی ایران بر بازدارندگی و جنگ‌های نامتقارن^۱ از یک‌سو و عقب‌افتادگی تکنولوژیک و تنگناهای مالی و محدودیت‌های موجود در تأمین تسلیحات از خارج از کشور از سوی دیگر انگیزه‌های اصلی بوده‌اند که ایران را به سوی دستیابی به موشک‌های بالستیک سوق داده‌اند. دو عامل اول همچنین تأثیر قاطعی بر تعیین

1- asymmetric warfare.

چگونگی استفاده ایران از موشک‌های بالستیک در زمان صلح و جنگ داشته‌اند. مجموعه عوامل بالا نیز چنانکه توضیح داده شد اولویت‌های ایران را در زمینه تحقیق و توسعه در ساخت این نوع موشک‌ها معین کرده‌اند.

دکترین دفاعی ایران

واژه دکترین فاقد تعریفی است که از سوی همگان مورد قبول قرار گرفته باشد. در این مقاله تعریفی که فریتز ارمارث ارائه کرده است مورد استفاده قرار می‌گیرد. او می‌گوید دکترین به «مجموعه‌ای از عقاید و اصول اجرایی اطلاق می‌گردد که به نحو قابل ملاحظه‌ای رفتار دولت را در ارتباط با تحقیق و توسعه نظامی، گزینش سلاح، به‌کارگیری نیروها، برنامه‌های عملیاتی، کنترل تسلیحات و غیره تحت تأثیر قرار می‌دهد» (۷). عوامل گوناگونی از قبیل محیط نظامی بین‌المللی، محیط سیاسی بین‌المللی، دکترین نظامی سایر کشورها، تاریخ نظامی، سطح تکنولوژی موجود، ایدئولوژی و محدودیت‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی داخلی با یکدیگر ترکیب می‌شوند تا به دکترین نظامی یک کشور شکل دهند. (۸) بخش‌های بعدی اثرات این عوامل را بر دکترین دفاعی ایران و از آن طریق بر تصمیم ایران برای دستیابی به موشک‌های بالستیک مورد بررسی قرار می‌دهند.

تا آنجایی که به جمهوری اسلامی ایران مربوط می‌گردد دو عامل در شکل دادن به دکترین دفاعی کشور بسیار مهم بوده‌اند: ایدئولوژی (اسلام) و تاریخ نظامی. اسلام به عنوان ایدئولوژی نظام تمام نهادهای اجتماعی من جمله نیروهای مسلح را تحت تأثیر قرار داده است. (۹) به همین ترتیب جنگ ۸ ساله با عراق (۱۹۸۸-۱۹۸۰) و درگیری‌های ناشی از آن با ارتش آمریکا عمیقاً در شکل دادن به تفکر نظامی در ایران مؤثر بوده است. اثرات اسلام بر چند جنبه از دکترین دفاعی کشور مشهود است. اولین آنها تأکید بر بازدارندگی است. آیه ۶۰ از سوره انفال در قرآن کریم می‌فرماید: «و شما [ای مومنان] در مقام مبارزه با آنها [کفار] خود را مهیا کنید و تا آن حد که می‌توانید از آذوقه و آلات جنگی و اسبان سواری برای تهدید دشمنان خدا و دشمنان خود فراهم سازید...». حضرت امام رضوان الله علیه با اشاره به این آیه نتیجه‌گیری می‌کردند که کشور جمهوری اسلامی باید آن چنان قوای نظامی به‌وجود بیاورد که صرف وجود آن دشمنان را از فکر تجاوز نظامی به این سرزمین مقدس باز دارد. (۱۰)

تجربه ایران در طی جنگ تحمیلی نیز عامل مهمی در تأکید بر بازدارندگی بود. زعمای کشور

معتقد بودند که عراق از آنجا به ایران حمله نمود که هرج و مرج حاکم بر کشور پس از انقلاب پاکسازی نیروهای مسلح و از دست رفتن حمایت سیاسی - نظامی قدرت‌های بزرگ از ایران این توهم را در ذهن رهبران عراق ایجاد کرده بود که توان بازدارندگی نیروهای مسلح کشور به شدت کاهش یافته است. (۱۱) و لذا غلبه بر ایران حتمی است. استفاده گسترده عراق از موشک‌های بالستیک در جنگ تحمیلی برای وادار کردن ایران به خاتمه جنگ نیز این تصور را در ذهن رهبران سیاسی و نظامی کشور ایجاد کرد که اگر ایران می‌توانست با همان مقدار موشک یا بیشتر مقابله به مثل کند، رژیم بعث از به‌کارگیری این نوع موشک‌ها خودداری می‌نمود.

در طول جنگ و پس از آن یکی از اقداماتی که برای افزایش توان بازدارندگی نیروهای مسلح اتخاذ شد تجهیز مجدد آن به جنگ‌افزارهای نوین بود. یکی از این جنگ‌افزارها موشک‌های بالستیک بود. موشک‌های بالستیک دارای سه ویژگی هستند که آنها را برای بازدارندگی متعارف ایده‌آل می‌کنند: توانایی نفوذ در شبکه دفاعی دشمن، قابلیت بقا قبل از شلیک و برد نسبتاً زیاد. (۱۲) با توجه به اینکه سرعت موشک‌های بالستیک چندین برابر سرعت صوت است. این موشک‌ها می‌توانند فواصل طولانی را در مدتی کوتاه طی کنند. این به نوبه خود بدین معنی است که در صورت برخورداری از سیستم‌های اخطاردهنده کشور هدف تنها اندک زمانی پیش از اصابت موشک از وقوع حمله اطلاع پیدا می‌کند. این امر به‌خصوص در مورد موشک‌های بالستیک با برد کوتاه تا متوسط صادق است. این موضوع و سرعت زیاد موشک‌های بالستیک در حین سقوط به سمت هدف سبب شده که سیستم‌های دفاع ضد موشکی موجود نتوانند بر علیه موشک‌های بالستیک مؤثر واقع گردند. برای مثال، عملکرد آن نمونه‌ای از موشک ضد موشک پاتریوت که در جنگ خلیج فارس (۱۹۹۰-۱۹۹۱) مورد استفاده قرار گرفت این‌گونه توصیف شد که این سیستم «حتی به‌طور جزئی موفقیت‌آمیز» نبوده است. (۱۳) ویژگی دیگری که توانایی بازدارندگی موشک‌های بالستیک را افزایش می‌دهد توانایی بقاء آنها در شرایط جنگی است. این امر ناشی از متحرک بودن و عدم نیاز آنها به تأسیسات جانبی است. خودروهای حامل موشک‌های بالستیک که در ضمن سکوی شلیک این موشک‌ها نیز هستند متحرکند و لذا نابود کردن آنها در زمان جنگ مشکل است. ژنرال شوارتسکف فرمانده نیروهای متفقین در جنگ خلیج فارس پیدا کردن خودروهای حامل موشک‌های بالستیک را به یافتن سوزن در انبار کاه تشبیه کرد. (۱۴) به علاوه، به علت اینکه موشک‌های بالستیک احتیاج به پایگاه هوایی، باند پرواز و تأسیسات مشابه برای پرتاب ندارند اختفای آنها آسان‌تر است و این قابلیت بقای آنها را در

جنگ افزایش می دهد. ویژگی دیگر موشک های بالستیک که نقش بازدارندگی آنها را افزایش می دهد برد نسبتاً زیاد آنها است. یکی از عوامل مؤثر بر بازدارندگی داشتن تسلیحاتی است که از برد کافی برای رسیدن به نیروهای نظامی دشمن یا خاک کشور دشمن بهره مند باشد. اگر دشمن در تیررس سلاح های ما نباشد توانایی بازدارندگی کشور به طرز چشمگیری کاهش می یابد. برای اولین بار موشک های بالستیک این امکان را برای کشورهای جهان سوم فراهم ساخته اند که اهدافی را مورد حمله قرار دهند که بسیار فراتر از مرزهای آنها و شعاع پرواز جنگنده های تاکتیکی شان قرار دارند. (۱۵) با توجه به نرخ افزایش برد موشک های بالستیک کشورهای جهان سوم، اعتقاد بر این است که بعضی از این کشورها می توانند در نیمه اول دهه جاری میلادی اروپا و تا سال ۲۰۱۰ تمام سواحل شرقی ایالات متحده را مورد حمله قرار دهند. (۱۶) پیامدهای سیاسی و نظامی این افزایش در برد بسیار قابل توجه است چرا که می تواند از اصل و اساس ماهیت جنگ بین کشورهای شمال و جنوب را دگرگون کند. در حالی که تاکنون جنگ بین کشورهای پیشرفته غربی و کشورهای جنوب همیشه در خاک کشورهای در حال توسعه انجام شده، موشک های بالستیک این امکان را پدید آورده که نبرد را بتوان به خاک کشورهای غربی نیز منتقل نمود. پیامدهای این امر خود به وضوح مشهود است. برای ایران که امنیت خود را از طرف آمریکا و بعضی کشورهای اروپای غربی مورد تهدید می بیند موشک های بالستیک قاره پیما وسیله مناسبی برای بازدارندگی فراهم می کند. گرچه در حال حاضر ایران فاقد موشک های بالستیک قاره پیماست ولی دسترسی به این موشک ها در آینده نزدیک خارج از توان تکنولوژیک ایران نیست.

علاوه بر ویژگی های فوق الذکر موشک های بالستیک محیط امنیتی ایران نیز دارای خصوصیتی است که سبب می شود موشک های بالستیک بتوانند نقش مهمی به عنوان ابزار بازدارندگی برای کشورمان داشته باشند. این دو عبارتند از تکثیر سلاح های هسته ای و موشک های بالستیک در کشورهای همجوار. در خاورمیانه و جنوب آسیا سرعت و گستردگی تکثیر سلاح های هسته ای از سایر مناطق جهان بیشتر بوده است. اسرائیل، دشمن اصلی ایران در منطقه دارای یک زرادخانه بزرگ هسته ای است. در کنار مرزهای ایران، عراق در آستانه دستیابی به سلاح های هسته ای قرار دارد. علاوه بر آن در شرق ایران، هند و پاکستان هر دو مسلح به سلاح های هسته ای می باشند. گرچه ایران در حال حاضر روابط حسنه ای با هر دو کشور دارد، مانند هر چیز دیگر در روابط بین الملل، روابط دوستانه همیشگی نیستند. گرچه بنا به اظهارات

مکرر مقامات بلند پایه کشور، ایران تاکنون هیچ‌گونه اقدامی برای دستیابی به سلاح‌های هسته‌ای انجام نداده است تا دارای توان بازدارندگی هسته‌ای در مقابل این کشورها گردد، اگر زمانی در آینده این تصمیم گرفته شود ایران محتاج وسیله‌ای برای رساندن این نوع سلاح‌ها به هدف خواهد بود. موشک‌های بالستیک ابزاری ایده‌آل برای این امر هستند. همان‌طور که اشاره شد مسئله دوم تکثیر موشک‌های بالستیک است. تقریباً تمامی همسایگان ایران مسلح به این نوع موشک‌ها هستند. (۱۷) از دیدگاه رهبران ایران داشتن موشک‌های بالستیک برای بازداشتن کشورهای همجوار از حمله به ایران با این نوع موشک‌ها که با کلاهک‌های جنگی متعارف مسلح شده باشند واجب است. (۱۸)

عملکرد ایران در گذشته نیز بر این استنباط صحه می‌گذارد که موشک‌های بالستیک صرفاً نقشی بازدارنده ایفا می‌کنند. هنگامی که ایران مورد تهاجم نظامی عراق قرار گرفت کشورمان فاقد موشک‌های بالستیک بود. تنها تحمل نزدیک به ۵ سال حملات عراق به شهرهای کشور ما با موشک‌های فراگ - ۷ (FROG-7) و اسکاد - بی (Scud - B) بود که سبب شد ایران به سوی دست‌یابی به این موشک‌ها حرکت کند. (۱۹) رهبران کشور امیدوار بودند که حملات متقابل موشکی به عراق این کشور را از حمله به مراکز جمعیتی و غیرنظامیان بی‌گناه باز دارد. علاوه بر آن، در طول جنگ ایران هیچ‌گاه آغازگر حملات موشکی به غیرنظامیان نبود بلکه این همیشه عراق بود که شروع به این حملات می‌نمود. (۲۰) استفاده ایران از موشک‌های بالستیک پس از خاتمه جنگ ایران و عراق در اوت سال ۱۹۸۸ نیز مؤید نقش بازدارنده موشک‌های بالستیک است. پس از پایان جنگ با عراق، ایران در سه مورد از موشک‌های بالستیک برای حمله به پایگاه‌های سازمان منافقین در عمق خاک عراق استفاده کرده است. (۲۱) اما حتی همین حملات در پاسخ به عملیات تروریستی سازمان منافقین در خاک ایران رخ داد. گذشته از اینها، تصور سناریویی که تحت آن ایران بخواهد از موشک‌های بالستیک به صورت تهاجمی استفاده کند مشکل است زیرا ایران دعاوی ارضی نسبت به هیچ یک از همسایگان خود ندارد.

اظهارات مقامات عالی‌رتبه کشور نیز بر این نکته تأکید دارد. در حین جنگ ایران و عراق، آیت‌الله هاشمی رفسنجانی که در آن ایام رئیس مجلس شورای اسلامی بودند در این رابطه گفتند: «برای ما، موشک‌های بالستیک یک عنر بازدارنده هستند.» ایشان افزودند، که ایران به این علت باید دارای این نوع موشک‌ها باشد که «حتی فکر حمله با موشک به ذهن همسایگان ما خطور نکند.» (۲۲)

شیوه توسعه صنایع موشکی ایران نیز نشان‌دهنده نقش بازدارنده این نوع موشک‌ها است. تا آنجا که به موشک‌های بالستیک مربوط می‌شود، لازمه بازدارندگی برد بلند و توانایی به کارگیری سریع است. اغلب کشورهایی که ایران را دشمن می‌پندارد، مانند ایالات متحده آمریکا و بعضی از اعضای ناتو، فاصله زیادی با ایران دارند. برای پوشش دادن به تمامی اروپا، ایران احتیاج به موشکی با برد ۴۰۰۰ کیلومتر دارد و برای پوشش دادن به سواحل شرقی ایالات متحده موشکی با برد ۱۰/۰۰۰ کیلومتر. (۲۳)

به این علت است که از ابتدای امر ایران تلاش کرده است بر برد موشک‌های تولیدی خود بیفزاید. فعالیت صنایع موشکی ایران با تولید موشک اسکاد - بی با برد سیصد کیلومتر شروع شد و با ساخت موشک اسکاد - سی^۱ با برد ۵۰۰ کیلومتر ادامه یافت. ایران اکنون موشک شهاب - ۳ با برد ۱۳۰۰ کیلومتر را تولید می‌کند و به گفته صاحب‌نظران غربی کار بر روی موشک شهاب - ۴ که برد آن ۲۰۰۰ کیلومتر خواهد بود ادامه دارد. ایران همچنین تلاش کرده است با تولید موشک‌هایی که موتور آنها با سوخت جامد کار می‌کند توان بازدارندگی خود را افزایش دهد. در مقایسه با موشک‌هایی که با سوخت مایع کار می‌کنند مانند (اسکاد - بی، اسکاد - سی و شهاب - ۳) موشک‌های با سوخت جامد را می‌توان بسیار سریع‌تر آماده شلیک ساخت زیرا احتیاج به سوختگیری قبل از پرتاب ندارند، نیاز آنها به تعمیر و نگهداری بسیار کمتر است و به تعداد کمتری خودروی پشتیبانی احتیاج دارند. علاوه بر آن، نسبت به موشک‌های با سوخت مایع از این مزیت برخوردارند که سوخت آنها خطرناک نیست. (۲۴) همه اینها به این معنی است که آماده کردن برای شلیک به زمان کمتری احتیاج دارد و لذا زمان لازم برای واکنش نسبت به تهدیدات دشمن کاهش می‌یابد. ایران اولین موشک با سوخت جامد خود را که فاتح - ۱۱۰ نامیده می‌شود سال گذشته آزمایش کرد. (۲۵)

یکی از عناصر مهم دیگر در دکترین دفاعی ایران تأکید بر جنگ نامتقارن است. (۲۶) این تأکید عمدتاً ناشی از تجربه ایران در جنگ با عراق است. (۲۷) نبرد با عراق اهمیت جنگ نامتقارن را به ایران آموخت. در مراحل پایانی جنگ نفتکش‌ها در سال ۱۹۸۸-۱۹۸۷، ایران با نیروی دریایی آمریکا در خلیج فارس و دریای عمان درگیر شد. این امر نتیجه مستقیم تصمیم دولت آمریکا به آوردن نفتکش‌های کوییتی تحت پرچم خود و اسکورت آنها بود. در این رودرویی برتری

تکنولوژیک و عددی ناوگان آمریکا که از حمایت رزمناوهای سایر کشورهای عضو ناتو نیز برخوردار بود کاملاً مشهود بود. پیش از اینکه آمریکا نفتکش‌های کوبتی را اسکورت کند برای ایران حمله به این نفتکش‌ها از طریق هوا و دریا بسیار آسان بود. اما پس از آن دیگر استفاده از تاکتیک‌های قدیمی یعنی حمله هوایی یا زیر آتش گرفتن نفتکش‌ها به وسیله قایق‌های مسلح تندرو سپاه پاسداران و یا ناوهای نیروی دریایی ممکن نبود. در ۲۴ ژوئیه ۱۹۸۷ برخورد نفتکش کوبیتی بریجتن^۱ با مین در خلیج فارس هنگامی که تحت اسکورت قرار داشت تاکتیک‌های جدید مؤثر بودن خود را به خوبی نشان داد. مهم‌تر آنکه، برخورد بریجتن با مین ناوهای اسکورت‌کننده را ناچار نمود برای اجتناب از مین‌ها پشت نفتکش‌ها پنهان گردند. به عبارت دیگر، این نفتکش‌ها بودند که نقش اسکورت رزمناوهای آمریکایی را بر عهده گرفتند. چندی بعد بر اثر استفاده از همین تاکتیکها رزمناوها یو.اس.اس رابرتز^۲ بعد از برخورد با مین در خلیج فارس به کلی از کار افتاد. (۲۸) در مقایسه، هرگاه درگیری میان واحدهای دریایی ایران و آمریکا در خلیج فارس شکل کلاسیک به خود گرفت نتایج آن برای ایران فاجعه‌آمیز بود. این امر را به خوبی می‌توان در درگیری‌هایی که در فاصله سال‌های ۱۹۸۸-۱۹۸۷ بین واحدهای نیروی دریایی ایران و شناورهای آمریکا رخ داد مشاهده نمود. (۲۹) به این ترتیب، براساس تجربیات حاصله در این دوران، جنگ نامتقارن پایه‌های محکمی در تفکر نظامی ایران برای خود پیدا کرد.

جنگ دوم خلیج فارس ایمان و اعتقاد نیروهای مسلح کشور را به اهمیت جنگ نامتقارن مستحکم‌تر نمود. این جنگ به خوبی نشان داد که موشک‌های بالستیک می‌توانند در جنگ نامتقارن نقش موثری داشته باشند. موشک‌های بالستیک تنها تسلیحاتی بودند که توانستند از دیوار دفاعی آمریکا و اسرائیل عبور کنند. از آنجایی که موشک‌های بالستیک متحرک بوده و به آسانی قابل اختفا بودند، و با اندک امکانات لجستیک آماده پرتاب می‌شدند ارتش آمریکا نتوانست آنها را نابود نماید. نکته دیگری که به همان اندازه مهم بود آن بود که تلاش برای یافتن و از میان بردن موشک‌های بالستیک بخش قابل ملاحظه‌ای از توان نیروی هوایی آمریکا و متحدانش را که در غیر این صورت لطمات سنگینی به ارتش عراق وارد می‌ساخت به سوی خود منحرف کرد. به عبارت مختصر آنکه موشک‌های بالستیک تنها برگ برنده عراق در جنگ بودند. این نکته از نظر متخصصین نظامی ایران پنهان نماند. (۳۰) بنابراین ایران به تلاش‌های خود برای

بهبود توانایی‌های موشک‌های بالستیک به عنوان ابزاری مناسب برای جنگ نامتقارن ادامه داد. از زمان پیروزی انقلاب خودکفایی در طراحی، تولید، نگهداری و به‌کارگیری تسلیحات یکی از عناصر اصلی دکترین دفاعی ایران بوده است. دو علت برای تأکید بر خودکفایی وجود دارد: ایدئولوژی و تجربه تاریخی. امام راحل معتقد بودند که خودکفایی به‌طور کلی و خودکفایی نظامی به‌طور اخص نقش اساسی در جلوگیری از سلطه کفار بر مسلمین دارد. ایشان معتقد بودند که هرگونه وابستگی از این جهت امت اسلام را در قبال فشار خارجی آسیب‌پذیر می‌کند. این امر همچنین به شدت توانایی کشور را برای دفاع از خود کاهش داده و از توانایی بازرندگی نیروهای مسلح می‌کاهد. (۳۱) یک حس سرافکنندگی ملی که ناشی از تحمل چند قرن سلطه خارجی بوده است نیز نقش مهمی در پرهیز از وابستگی کشور در زمینه‌های نظامی به خارج از کشور داشته است. این تجربه تاریخی در مورد ایران به سلطه روس و انگلیس بر کشور قبل از جنگ جهانی دوم و تسلط آمریکا از زمان جنگ جهانی دوم تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی باز می‌گردد. تجربه کشور در طی جنگ تحمیلی نیز نقش مهمی در تحکیم این طرز تفکر داشته است. در طی جنگ غرب به تحریم تسلیحاتی ایران پرداخت تا از این طریق مانع از سقوط دولت بعث عراق در جنگ تحمیلی گردد. (۳۲)

پژوهش‌گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

برای کشورهای جهان سوم نظیر ایران که از نظر تکنولوژی در سطح پایین‌تری نسبت به غرب قرار دارند ولی در عین حال خواهان دستیابی به حداکثر استقلال از منابع تسلیحاتی خارجی هستند و موشک‌های بالستیک جنگ‌افزارهایی بسیار مناسبند. در مقایسه با سیستم‌های تسلیحاتی مشابه مانند هواپیماهای جنگی دامنه تکنولوژی‌هایی که در توسعه و ساخت موشک‌های بالستیک به کار گرفته می‌شود بسیار محدودتر است. بنابراین، کشورهای جهان سوم که نمی‌توانند به‌طور واقع‌بینانه امیدوار به توسعه و ساخت سیستم‌های پیچیده‌ای نظیر هواپیماهای جنگی باشند که نیازمند موتورها، سیستم‌های ناوبری و رادار پیشرفته هستند، در این موقعیت قرار دارند که تلاش کنند در طراحی و ساخت موشک‌های بالستیک خودکفا شوند. (۳۳) به همین منوال، در حالی که هواپیماهای جنگی نیازمند تأسیسات جانبی گسترده (فرودگاه، آشیانه هواپیما، رادارهای زمینی و...) و یک کادر فنی با مهارت بالا هستند، به‌کارگیری موشک‌های بالستیک مستلزم تعداد بسیار کمتری تکنیسین و تأسیسات جانبی بسیار کمتری است. به همین شکل به‌کارگیری موشک‌های بالستیک سبب همان نوع وابستگی به تأمین‌کنندگان خارجی برای آموزش، قطعات یدکی، مهمات و ارتقا که در مورد هواپیماهای

جنگی صادق است نمی‌گردد. بنابراین خطر وابستگی قابل ملاحظه به خارج به شدت کاهش می‌یابد. (۳۴)

نحوه نگرش ایران به دستیابی به توانایی موشکی منعکس‌کننده اهمیتی است که به خودکفایی داده شده است. برخلاف کشورهای منطقه مانند عربستان سعودی یا کویت که سیستم‌های موشکی را به‌طور کامل از خارج خریداری کرده‌اند، ایران از ابتدا به دستیابی به خودکفایی در طراحی و تولید موشک‌های بالستیک توجه داشته است. در این راستا ایران اقدام به اعزام دانشجویان برای تحصیل در رشته علوم موشکی به خارج نموده است، بعضی از تکنیسین‌های موشکی ایران برای آموزش به خارج از کشور اعزام شده‌اند و ایران بعضی توانایی‌های لازم برای تولید و آزمایش موشک‌های بالستیک را کسب نموده است. (۳۵) این اقدامات سبب شد تا در سال ۱۹۹۸ کمیسیونی به ریاست دونالد رامسفلد وزیر دفاع آمریکا که از سوی کنگره آمریکا مأموریت یافته بود تهدیدات موشکی متوجه ایالات متحده را ارزیابی نماید، توانایی‌های موشکی ایران را این‌گونه توصیف می‌نماید: تأسیسات زیربنایی موشکی ایران پیشرفته‌تر از کره شمالی است و ایران در این زمینه از کمک گسترده و اساسی روسیه و کمک‌های مهمی نیز از طرف چین سود برده است. (۳۶)

دکترین دفاعی ایران نیروهای مسلح کشور را موظف می‌دارد که نه تنها از ایران بلکه از تمامی امت اسلام که در ورای مرزهای ایران زندگی می‌کنند دفاع نماید. این وظیفه فرامرزی از دستورات اسلام که همه مسلمانان را ملزم می‌سازد آماده باشند تا هرگاه لازم شود به کمک سایر مسلمین بشتابند نشأت می‌گیرد. (۳۷) این موضوع در قانون اساسی کشور، (۳۸) اظهارات رهبر انقلاب و عملکرد گذشته ایران نیز منعکس گردیده است. (۳۹) با توجه به برد قابل ملاحظه‌ای که موشک‌های بالستیک می‌توانند داشته باشند این موشک‌ها این امکان را به نیروهای مسلح ایران می‌دهند که مسئولیت‌های فرامرزی خود را به‌طور مؤثرتری به انجام برسانند.

محدودیت‌های مالی نیز دکترین دفاعی ایران را تحت تأثیر قرار داده‌اند. از نیمه دهه ۱۹۸۰ که درآمدهای نفتی ایران به سبب سقوط بهای نفت به شدت کاهش یافت مسئله هزینه‌ها به‌طور فزاینده‌ای بر تصمیم‌گیری ایران برای خرید تسلیحات اثر گذاشته است. (۴۰) با توجه به هزینه‌های نسبتاً اندک، موشک‌های بالستیک راه‌حل مناسبی برای کشورهای که با محدودیت بودجه روبه‌رو هستند فراهم می‌کنند. موشک‌های بالستیک هزینه‌های فزاینده جایگزینی و یا ارتقا را که در رابطه با هواپیماهای جنگی صادق است ندارند. کلاهک‌های جنگی و سیستم هدایت

موشک‌های بالستیک که پیچیده‌ترین بخش‌های آن هستند را می‌توان با هزینه بسیار کمتری جایگزین کرده یا بهبود بخشید. هزینه‌های نگهداری و به‌کارگیری آنها نیز در مقایسه با هواپیماهای جنگی که احتیاج به آموزش خلبان، قطعات یدکی، مهمات و ارتقا هستند بسیار اندک است. بنابراین، آنها این امکان را برای ایران فراهم می‌کنند که توانایی‌های نظامی خود را با هزینه کمتری افزایش دهد. علاوه بر آن، موشک‌های بالستیک می‌توانند برای کشور یک منبع درآمد ارزی نیز باشند. با توجه به اینکه قدرت‌های بزرگ به سبب رژیم کنترل تکنولوژی موشکی^۱ نمی‌توانند موشک‌های بالستیک، با برد بیش از ۳۰۰ کیلومتر و کلاهک جنگی با وزن بیش از ۵۰۰ کیلوگرم را به سایر کشورها بفروشند و یا حتی تکنولوژی و قطعات لازم را در اختیار کشورهای ثالث قرار دهند، ایران می‌تواند از طریق فروش این موشک‌ها و یا قطعات و تکنولوژی مربوطه درآمد ارزی قابل توجهی داشته باشد. در واقع اگر گزارش‌های موجود در مطبوعات غربی صحت داشته باشد ایران اولین فروش‌های موشکی خود را انجام داده است. (۴۱) در درازمدت همچنین این امکان وجود که ایران بتواند مانند چین وارد بازار پرتاب ماهواره گردد. ایران همچنین می‌تواند از فروش موشک‌های بالستیک و تکنولوژی مربوطه به عنوان ابزاری برای کسب نفوذ سیاسی و تحکیم اتحادهای خود با متحدینی نظیر سوریه، لیبی و سودان استفاده کند.

نتیجه‌گیری

برای ایران موشک‌های بالستیک در درجه اول یک عامل بازدارنده هستند. برای استفاده حد اکثر از توان بازدارندگی و نیز قابلیت‌های رزمی آنها ایران در چند زمینه اقدام کرده است. مهم‌ترین آنها افزایش برد این موشک‌هاست به نحوی که بتوانند با تهدیداتی که از دوردست متوجه ایران است مقابله کنند. این امر سبب افزایش توان بازدارندگی ایران در مقابل آمریکا و متحدین اروپایی آن در ناتو می‌گردد. تولید موشک‌های شهاب - ۳ اولین قدم مهم در این جهت است. ایران همچنین تلاش کرده است که بر میزان دقت موشک‌های بالستیک خود بیفزاید تا بتواند اهداف نقطه‌ای را مورد حمله قرار دهد و به این شکل توانایی‌های تاکتیکی خود را به نحو قابل ملاحظه‌ای افزایش دهد. هم در مورد افزایش برد و هم در مورد افزایش دقت میزان موفقیت ایران

تا حد زیادی بستگی به توانایی‌های تکنولوژیک موجود ایران و نیز میزان کمک‌های خارجی که ایران می‌تواند به دست بیاورد دارد. در راستای افزایش بازدارندگی ایران همچنین تلاش کرده است تا بتواند موتورهای با سوخت جامد را جایگزین موشک‌های فعلی که از سوخت مایع استفاده می‌کند گرداند. تولید موشک‌های فاتح - ۱۱۰ اولین گام در این جهت است. با توجه به عدم دقت کافی سیستم‌های فعلی که شلیک تعداد زیادی موشک را برای تضمین اصابت به هدف ضروری می‌سازد و نیز لزوم غلبه بر سیستم‌های ضد موشکی موجود در بعضی کشورهای همسایه تولید و ذخیره‌سازی در مقیاس بالا ضروری به نظر می‌رسد. این امر نیز طبیعتاً مستلزم داشتن تعداد زیادی سکویهای شلیک متحرک است.

یادداشت‌ها:

- 1- Seth Carus, *Ballistic Missiles in the Third World: Threat and Response* (New York: CSIS with Praeger, 1990), p.20.
- 2- Duncan Lennox, "ICBM Threat to the West", *Jane's Defense Weekly*, vol. 30, no. 5, August 1998, p. 20.
- 3- One of the reasons the US government has given for developing the NMD is the threat posed by the Third World ballistic missiles.
- 4- *US Army Air and Missile Defense Operations, Field Manual*, No. 44-100, accessed at <http://www.fas.org/spp/starwars/docops/fm44-100fd/ch2.html>.
- 5- Aaron Karp, *Ballistic Missile Proliferation: The Politics and Technics* (New York: Oxford University Press / SIPRI, 1996), p.1.
- 6- Anthony Cordesman, *Geopolitics and Energy in the Middle East* (Washington, D.C.: Center for Strategic and International Studies, 1999), p. vii, accessed at <http://www.cis.org/burke/mees/geo-energy-mo.pdf>.
- 7- Fritz Ermarth, "Contrasts in American and Soviet Strategic Thought", in Derek Leebaert, ed., *Soviet Military Thinking* (London: Allen and Unwin, 1981), p. 51.
- 8- Jonathan R. Adelman, "The Evolution of Soviet Military Doctrine, 1945-1984", accessed at <http://www.sovietarmy.com/documents/evolution.html>.
- 9- The purge of the Shah's military as part of the Islamization of the armed forces inherited from the former regime, the setting up of the Political - Ideological Directorate in the military and the creation of a new Islamic military force, the

- Islamic Revolution Guards Corps, were just some of the impacts of Islam on the armed forces. On the impact of Islam on the Iranian military see: Sepehr Zabih, *The Iranian Military in Revolution and War* (London: Routledge, 1988), Chapter 6; and Nikola B. Schahgaldian, *The Iranian Military Under the Islamic Republic* (Santa Monica, CA: RAND, 1987), Chapters 2, 4 and 5.
- 10- Imam Khomeini, *Dar Jostojuye Rah as Kalam-e Imam: Artesh [In Search of the Way from Imam's Words: The Army]* (Tehran: Amir Kabbir, 1983), p. 189.
- 11- Ahmad Hashim, "Iran's Military Situation", in Patrick Clawson, ed., *Iran's Strategic Intentions and Capabilities*, Mc Nair Paper 29 (Washington, D.C.: National Defence University, 1994), p. 162.
- 12- Carus, *Op.Cit.*, pp. 27-28.
- 13- David Eshel, "In Search of an Effective Defense", *Jane's Defense Weekly*, vol. 31, no. 10, March 1999, p. 71.
- 14- Martin Navias, "Non - Conventional Weaponry and Ballistic Missiles during the 1991 Gulf War", in Efraim Karsh, Martin S. Navias & Philip Sabin, eds., *Non-Conventional Weapons Proliferation in the Middle East: Tackling the Spread of Nuclear, Chemical and Biological Capabilities* (Oxford: Clarendon Press, 1995), p. 56.
- ۱۵- برای مثال، عربستان سعودی، اسرائیل و کره شمالی از جمله کشورهای جهان سوم هستند که دارای موشکهای بالستیک می‌باشند که بردشان بیش از هواپیماهای نگی این کشورها است.
- 16- Lennox, *Op.Cit.*, p. 24.
- ۱۷- اسرائیل، مصر، سوریه، عراق، عربستان، یمن، امارات متحده عربی، هند و پاکستان از جمله کشورهایی هستند که از موشکهای بالستیک برخوردارند.
- ۱۸- نگاه کنید به اظهارات آقای هاشمی رفسنجانی در این زمینه که در 8-9 Carus, *Op.Cit.*, pp. 8-9 آمده است.
- 19- Anthony H. Cordesman and Abraham R. Wagner, *The Lessons of Modern War*, vol. 2, *The Iran - Iraq War* (Boulder and London: Westview / Mansell Publishing, 1990), pp. 495-503.
- 20- Ben Sheppard, "Ballistic Missile Proliferation: A Flight of Fantasy or Fear", *Jane's Intelligence Review*, vol.11, no. 10, October 1999, p. 53.
- ۲۱- اولین حمله در نوامبر سال ۱۹۹۴ و آخرین آنها در آوریل سال ۲۰۰۱ انجام شد.

- 22- As quoted in Carus, *Op.Cit.*, pp. 8-9.
- 23- *Executive summary of the Report of the Commission to Assess the Ballistic Missile Threat to the United States*, July 15 1998, 104 Congress, accessed at www.house.gov/hasc/testimony/105thcongress/BM_threat.html
- 24- U.S. Congress, Office of Technology Assessment, *Proliferation of Weapons of Mass Destruction: Assessing the Risks*, OTA-ISC-559 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office August, 1993), pp. 214-216.
- 25- Duncan Lennox, "Evolving Ballistic and Cruise Missile Capabilities", paper presented at Jane's Missile Proliferation Conference 2001 held in Edinburgh, UK, on 12-13 November 2001, p. 3.
- ۲۶- جنگ نامتقارن به سبکی از جنگ اطلاق می‌گردد که از سوی طرف ضعیف‌تر اتخاذ می‌شود. جنگ نامتقارن مبتنی بر استفاده از تاکتیک‌هایی است که نقاط ضعف دشمن را مورد هدف قرار می‌هند در حالی که از نقاط قوت او حداقل امکان اجتناب می‌کنند.
- ۲۷- برای آشنایی با نظرات سپاه در مورد اهمیت جنگ نامتقارن در درگیری با قدرتهای بزرگ نگاه کنید به: اشکیبوس دانه کار، «جنگ نامنظم در خلیج فارس»، مقاله ارائه شده در کنفرانس مسائل خلیج فارس، مؤسسه مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، تهران، ۱۹۸۸. در این مقاله در یادار دانه کار با توجه به تجربه ایران در رودرونی با نیروی دریایی آمریکا در اثناء جنگ تحمیلی بر اهمیت جنگهای نامنظم در نبردهای آینده با قدرتها فرامتنطقه‌ای تأکید می‌کنند.
- 28- Anthony H. Cordesman and Wagner, *Op.Cit.*, p. 298.
- 29- For an account of Iranian military's confrontations with the US Navy during the Iran - Iraq War see: Michael A. Palmer, *Guardians of the Gulf: A History of America's Expanding Role in the Persian Gulf 1833-1992* (New York: The Free Press, 1992), pp. 131-135.
- 30- Shahram Chubin, *Iran's National Security Policy: Capabilities, Intentions and Impact* (Washington, D.C.: The Carnegie Endowment for Peace, 1994), p. 22.
- 31- Imam Khomeini, *Op.Cit.*, pp. 37, 39, 43.
- 32- Chuin, *Op.Cit.*, p. 18.
- 33- Carus, *Op.Cit.*, p. vii.
- 34- Chubin, *Op.Cit.*, p. 23.
- 35- Stuart D. Goldman, "Russian Missile Technology and Nuclear Reactor Transfers to Iran", *CRS Report for the Congress*, Updated July 29, 1998, pp. 8-9, 10; and

Fred Wehling, "Russian Nuclear and Missile Exports to Iran", *The Nonproliferation Review*, vol. 6, no. 2 (Winter 1999), pp. 138, 140-41.

36- Goldman, *Ibid.*, p. 7.

37- Imam Khomeini, *Op.Cit.*, pp. 203-4.

۳۸- نگاه کنید به اصل ۱۵۲ قانون اساسی که جمهوری اسلامی ایران را متعهد می‌سازد که از تمامی مسلمین در سرتاسر دنیا در وقع لازم دفاع نماید. سازمان تبلیغات اسلامی، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، چاپ دوم (تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۹۹۰)، ص ۸۹، (به زبان انگلیسی)

۳۹- نمونه‌های زیادی از کمک ایران به دولت‌ها و گروه‌های اسلامی وجود دارد. برای مثال ایران کمک‌های قابل ملاحظه‌ای به دولت اسلامگرای سودان، و نیز گروه‌های اسلامی مانند حزب‌الله در لبنان و جهاد اسلامی و حماس در فلسطین اشغالی نموده است.

۴۰- به سبب اشباع شدن بازارهای نفت درآمدهای حاصله از صدور نفت از ۲۰/۹۳ میلیارد دلار در سال ۱۹۷۷/۷۸ به ۷/۶ میلیارد دلار در ۱۹۸۸/۸۹ سقوط کرد.

41- Gertz Bill, "Iran Sold Scud Missiles to Congolese", *Washington Times*, 22 November 1999, p. 1; and *Jane's Defense Weekly*, 19 June 2002, p. 40.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی